

Л. М. Якименко,
канд. філол. наук

УДК 811.111'42: 2: 791.43(73)

Релігійний комунікативний дискурс у сучасному американському кіно

У статті проаналізовано особливості відтворення образу культової споруди, священнослужителя й звичайної віруючої людини в сучасному американському кінематографі. Крім цього, зроблено спробу пояснити причини антихристиянської спрямованості більшості голлівудських фільмів та з'ясовано їхній вплив на пересічного глядача.

Ключові слова: американський кінематограф, Бог, Голлівуд, дискурс, комунікація, релігія, священник, християнство.

Масовість і комунікація. Ці поняття тісно між собою взаємопов'язані, особливо що стосується кінематографу як особливого комунікаційного каналу між глядачем-реципієнтом та образно-змістовним світом кіношного заекрання. Важливо також, що «за умови різних рівнів комунікації між екраном і глядачем масовий кінематограф володіє набагато більшою силою впливу на свідомість, аніж кінематограф елітарний» [1]. У цьому контексті потрібно говорити про американський Голлівуд – найбільшого виробника «масової» кінопродукції у світі (більше тисячі кінострічок на рік), що й дозволяє йому впливати на культуру й кінематограф не тільки в США, а й у всіх куточках світу. Це у свою чергу позначається на повсякденному житті громадян, формує їхній стиль, формує тип поведінки, змушує ставити ті чи інші цілі, а також визначатися зі ставленням як до повсякденних речей, так і до сакральних понять, насамперед до релігії. Тому не випадково Б. Потятиник до медіа (до речі, нових медіа [2, 84]), окрім періодичних видань, радіо- й телестудій, зараховує і кінематограф [2, 82].

Серед дослідників, котрі приділили увагу аналізу кінематографу в контексті відтворення на екрані образів священнослужителів або розглядали фільми, у яких у тій чи іншій мірі порушувалася релігійна тематика, потрібно назвати Є. Вейнбергера, С. Кара-Мурзу, Ю. Максимова, Б. Потятиника, Г. Почепцова, Д. Сап-рикіна, А. Штейнзальца та ін.

Експерти зазначають, що на рубежі епох людський цинізм і нігілізм проявилися досить чітко: не залишилося жодної аксіоми, яку б не поставили під сумнів, нема такого ідеалу, основ котрого не намагалися б розхитати [3]. У зв'язку з цим в останні роки найбільш обговорюваною залишається тема відображення в

кінематографі релігії, її ролі, значення для суспільства, адже «інтерес до вічного, непорочного виник у режисерів не сьогодні й не вчора» [3]. Більше того, численні критики нам нагадують, що сучасну епоху нарекли періодом «відродження релігії», «поверненням людини до віри» і навіть «тисячоліттям релігійності» [4].

Разом із тим дозволимо собі поставити під сумнів ці твердження стосовно американського кінематографа. Однак при цьому потрібно повернутися якраз до поняття «масовість». Так було завжди: завжди існували прозові й віршовані тексти, картини, музика, скульптура, архітектура, глибинну сутність яких, символізм, метафоричність могли розуміти, сприймати, і, як наслідок, захоплюватися лише обрані – освічені, обізнані, долучені до таємничо-містичного світу знань, знаків, пророцтв. Усі ж інші – сіра, безлика маса обивателів.

Однак у наш час жерці кіноіндустрії – режисери, продюсери, сценаристи – у своїй більшості зорієнтовані на створення такого кінопродукту (чи кіносурогату), котрий би припав до смаку якраз масовому глядачеві. Із цього приводу кіно- й медіакритики наголошують на тому, що все-таки кінематографічний ринок, як і будь-який інший, діє за ринковими законами, мовляв: попит диктує пропозицію. За що глядач готовий платити гроші – те й пропонується з широкого екрана кінотеатрів і кінопалаців, а оскільки Голлівуд ще не збанкрутував, отже споживач задоволений тим кіношним товаром, котрий виробляється на «фабриці мрій».

Попри те, на наш погляд, кожен куплений квиток на кіносеанс – це ще не моральна індульгенція для творців низькоякісного масового кіно, бо в ньому автори «не просто відображають, а особливим чином формують реальність, зберігаючи за собою право впливати через

підсвідомість на тип мислення» [1]. У зв'язку з цим важливо простежити й проаналізувати специфіку релігійних тенденцій у сучасних американських фільмах, адже, з одного боку, віра, релігія – невід'ємні складники суспільного життя, духовного світу людини, генетично укорінені концепти історичної пам'яті, ідентифікатори народів і націй, а з іншого – церква – це ще й соціальний інститут, створений людьми й для людей, а тому не позбавлений тих недоліків, котрі притаманні людству в цілому. А це у свою чергу і дає привід цинікам й атеїстам здійснювати нападки на церковні інститути й на священнослужителів, вишуковуючи вади й прорахунки в діяльності церкви, хизуючись своєю проникливістю, прозорливістю й відвертим зневажанням усіх ціннісних орієнтирів, котрі пропонує релігія, особливо – християнська.

Що ж стосується кінематографа, то він створюється людьми, що «свідомо ставлять себе поза рамками традиційної релігійності», а це «не може не впливати на ті світоглядні установки, котрі автор – свідомо чи несвідомо – вкладає в голови глядачів» [1].

Отже, мити руки голлівудникам, як Понтію Пілату, зарано, як і зарано прикидатися, що вони не беруть участі в руйнуванні усталеного світу релігійних символів і догм, населяючи його псевдорелігійними образами власного виробництва й формату. Разом із тим не можна сказати, що ідеологія масового кінематографа зовсім безрелігійна. Ні. У ній присутні містика, пророцтва-передбачення, «обрані», потужний культ паранормальних явищ, походження яких не можна пояснити, але їх може використати персонаж у своїх цілях. Більше того, у фільмах діють як реальні герої диявол, ангели, античні боги й богині («Серце Янгола», «Омен», «Диявол у плоті», «Адвокат диявола», «Костянтин», «Троя», «Титани» та ін.), однак вони сприймаються як елементи земного світу, а тому їх можна охарактеризувати за примітивними категоріями добрі/злі, хороші/погані, герої/антигерої, переможені/переможці й т. ін.

Духовність як така і Бог-Творець – як її апофеоз викорінюються, витравлюються через раціоналізацію й прагматизацію цих образів. Складається враження, що Бог узагалі відсутній, а за цієї умови кожна людина стає ковалем свого щастя й своєї долі, вступає в боротьбу зі злими, ворожими силами, сподіваючись лише на себе, свої надприродні, невідомо ким дані, сили й на магичні предмети, однак аж ніяк не на Боже Провидіння, Його підтримку, Божественну суть самої людини. Якщо ж у кінострічці й з'являється персоніфікований Бог (наприклад, як у фільмі «Брюс Всемогутній»), то він набуває комічно-сатиричного відтінку, що

знову-таки нівелює релігійні цінності. Тобто в американському кінематографі відбувається процес, котрий можна назвати «утилізацією» духовного життя, що досить гарно співвідноситься з язичництвом [1].

Як наслідок, це призводить до того, що відьми, відьмаки, індійські й африканські шамани, буддійські монахи («Маленький Будда», «Крутий Уокер», «Тінь», «Ягуар», «Секретні матеріали», «Всі жінки – відьми» і т. ін.) наділені позитивними рисами частіше, аніж християни-священнослужителі чи просто номінальні віруючі. Натомість для образу релігійного маніяка зазвичай обирається представник християнської конфесії чи (зі зрозумілих причин) – ісламу або ж людина, котра послуговується християнською символікою (пастор-перевертень у «Срібній кулі», монахиня-терористка у «Вашингтонському таксі», проповідник-некрофіл у «Прагненні вбивати», пастор-маніяк у «Праведній справі», священник-кілер у «Джонні-мнемонік», фанатик-убивця в «Ангелах й демонах», «Код да Вінчі», «Теорія брехні» та ін.) [1].

У багатьох фільмах можна спостерігати осквернення святих місць бійками, вбивством, статевим актом, з'валтуванням («Горянин», «Без обличчя», «Скайфолл», «Меч Гедеона», «Жах на вулиці В'язів-4», «Міцний горішок-2» і т. ін.); священні предмети використовуються як знаряддя вбивства (під сутанною легко приховати зброю, із хреста-розп'яття легко зробити ніж – про це у кінострічках «Третя влада», «Хрещений батько-3», «Останній герой бойовика» й ін.); тексти Святого Писання інкорпуються в аморальний контекст, а тому сприймаються як профанація.

Якщо ж віруюча – мається на увазі теїстична релігійність – людина й подається у фільмі в позитивному контексті, то тільки за умови, що ця «релігійність» лише зовнішній атрибут на рівні одягу, хреста, молитви, ікони, які більше слугують тлом для метаморфози героя за чітко визначеною на перший погляд – алогічною й парадоксальною – формулою: чим менше в ньому буде ось цієї, як виявляється, «показної релігійності», тим він і буде позитивніший.

За інших умов священник чи монах, якщо вони «не перевтілюються», продовжують бути статичними, то й залишаються безпорадними жертвами або ж лише свідками злочину, не здатні ні на що вплинути ні в реальному світі, ні в духовному сенсі.

Образ священнослужителя набуває рис нейтральності лише тоді, коли задовольняє «ритуальні потреби населення»: сповідь, хрещення, вінчання, відспівування, тобто виконує свою роботу, але аж ніяк не виступає в ролі світоча,

провідника у світ духовності, добра, прощення й покаяння. Таким чином, «за теїстичною релігійністю «голлівудські боги» лише інколи залишають право бути складовою життя, але ніколи – його сенсом» [1].

Пояснити такий підхід можна у певній мірі впливом секулярного світогляду «вищих чинів» Голлівуду, адже більшість із них – сайєнтологи, кабалісти, хабардисти (Т. Круз, Дж. Траволта), буддисти (Р. Гір [5], Ш. Стоун, Т. Тернер, О. Блум, С. Сігал, О. Стоун) та прихильники інших релігій (не називаємо їх сектами, аби не бути звинуваченими в політнекоректності), а тому «ті самі секулярні автори показують африканських шаманів і буддійських монахів із релігійною повагою й визнанням, тобто так, як їх бачать віруючі» [1].

Прагматичний, буржуазно-капіталістичний Голлівуд навіть у фільмах, де відсутні напади на Бога, християнство чи релігію, а релігійна тематика взагалі не порушується, насаджує ідею, що людство чудово може існувати й існує без релігії й церкви. Натомість ідеальний варіант, коли людина сама є або ж може стати Богом. Як приклад, дійсно культова, не побоююся цього слова, кінострічка «Матриця» (1, 2, 3). До сьогодні це неперевершена суміш філософії, окультних вірувань, комп'ютерної графіки й харизматичного героя-обраного, втіленого К. Рівзом (до речі, цей актор не один раз приміряв на себе роль то людино-бога, то людино-диявола («Костянтин», «Адвокат диявола», «День, коли Земля зупинилася», «Матриця» та ін.). Однак цей фільм глибоко антихристиянський, покликаний зруйнувати наше уявлення про усталені речі, піддати сумніву не тільки фізично-матеріалістичну, а й духовно-етичну, релігійну системи координат, адже ці координати, за задумом режисерів-сценаристів, просто-таки відсутні. Вони це називають «пустелею реальності».

Ця кінострічка, як ніяка інша, порушує перед глядачами, а отже – і перед аналітиками-медіакритиками, низку питань філософського й богословського характеру. Тим більше, що у фільмі використовується лише дохристиянська (старозавітна, греко-римська) й постхристиянська (окультна) символіка, особливо у власних назвах (Морфей (Морфіус) – давньогрецький бог сну, Трініті (Трійця), Піфія – давньогрецька жриця-пророчиця, Навуходоносор – єгипетський фараон, Сіон (Зіон) – один із пагорбів давнього Єрусалима, Персефона – дочка богині родючості Деметри й дружина бога підземного світу Аїда, Мервінгін (Мервінг) – зачинатель династії французьких королів та ін.).

Чи може це бути випадковим? Аж ніяк. Між дохристиянством і нашим цинічним сьогоден-

ням у системі духовно-релігійних цінностей віруючих людей перебуває образ Ісуса Христа. Однак його витісняє інший образ – Нео. На перший погляд звичайний, нудний обиватель, маріонетка Системи-Матриці містер Андерсон. Але як виявляється він завжди відчував, завжди шукав, десь підсвідомо розумів, що він – інший, не такий, що увесь світ – бутофорія... Нарешті його знайшли ті, хто розповів правду. І зі звичайного, середньостатистичного гвинтика Системи народжується-ініціюється надлюдина, обраний Нео – рятівник «дітей Сіона (Зіона)». Місця для Бога й Ісуса Христа тут просто не залишається, адже є Нео.

Д. Саприкін пропонує розглядати «Матрицю» як «класичний кінопідручник, у котрому розкриваються різного роду масонські премудрості», ілюструється візуальним рядом теоретичне «ядро гностико-масонського вчення», «гностична космологія, сотеріологія й учення про ініціацію» [6].

На екрані ми спостерігаємо руйнування християнського віровчення, звичної для нас – християн – космології, нівеляцію морально-етичних догм. Світ, у котрому існують люди, – фікція, ілюзія, створена бездушною комп'ютерною машиною, аналогом злого бездуховного Деміурга, про якого йдеться у вченнях гностичних сект, тоді як у християн – в основі всього живого – Святий Дух. Причастя «тілом і кров'ю Господньою», як один з актів на шляху до порятунку душі, у фільмі заперечується на основі вчення давніх докетів, котрі «вчили про ілюзорність Тіла Христа-Спасителя» [6].

«Ілюзорним» виявляється не тільки тіло Нео, а й усіх інших людей, котрі є лише проекцією, а насправді перебувають у пробірці. А так як світ і ті істоти, котрі його населяють, – це лише фіктивне відображення, то їх можна знищувати десятками, сотнями й тисячами, тобто вбивство – один із найбільших смертних гріхів – не тільки виправдовується, а й «освячується нео-ціанством» (вибачте за такий неологізм). Більше того, й інші гріхи – гордіня, створення кумира, самозакоханість – є невід'ємними, позитивними рисами головного героя. Апофеозом усього, безумовно, стає в першій частині фільму – смерть й воскресіння Нео, подібно до Ісуса Христа, а в другій частині – оживлення «іменем його» Трініті, що під силу лише Божественному Творцю.

При цьому, як зауважує Д. Саприкін, «антураж героїв дивним чином нагадує зрілу естетику Третього Рейху з його суперменством й самообранництвом», а чорні шкіряні лаковані плащі асоціюються з одягом есесівців, тоді як агент Сміт виступає в образі «тупоголового янкі» [6]. Тобто дісталася всім – і своїм, і чужим. Проте

«чужим», тобто віруючим, дісталось більше, мовляв, нема пророка у своїй вітчизні: шукаємо Богів на небесах, а вони ось тут, поряд, може, це навіть хтось із вас? Адже «обраність» – це ж не генетично успадкована хвороба, це дар, що його треба в собі відчутти й розвинути. Залишається лише одне риторичне запитання: а ким ці надприродні здібності закладено? Це лише «результат аномалії, неузгодженості величин в алгоритмі, котрий порушує всю красоту математичної гармонії» (цит. Архітектора з «Матриці-2»)? Саме таким є походження обраного Нео – нового бога, котрого нам пропонують як заміну для нашого.

Рецензія Д. Саприкіна на фільм «Матриця» спровокувала дискусію. На неї статтю «Ласкаво просимо в пустелю реальності» [7] відгукнувся С. Вайнбергер. Він «соромить» свого опонента, що той «намагається знайти паралелі з різного роду таємними товариствами, такими, як масонські», замість того, щоб «шукати реальний захист населення від психічних впливів» цього фільму [7].

Так чи інакше, але потрібно усвідомити: те, що голлівудська фантастика, фентезі, бойовики, містичні фільми, фільми-жахи чинять на глядача серйозний психологічний тиск, а Голлівуд – «форматує світ» (за Г. Почепцовим), – це не найгірше, що відбувається. Нам пропонується бездуховний світ, неоязичницький сурогат із самозакоханих індивідів-надлюдей, де кожен – сам собі бог, а отже йому все дозволено. Як виявляється, мораль та етика – атавізми, які своє віджили, тим паче християнські – їх потрібно на смітник історії.

Однак залишається відкритим ще одне питання: кому й навіщо це потрібно? На нього спробував відповісти А. Штейнзальц, котрий вважає, що Голлівуд «зробив справжнє диво: створив нову велику й успішно функціонуючу релігію», а голлівудські фільми, як «маститі місіонери, поширили її по всьому світу» й «завербували нових адептів швидше, аніж будь-яка інша релігія» [8].

Мета Голлівуда, на думку А. Штейнзальца, – створити добре продуманий, технічно бездоганний сон наяву, у якому захоче жити обиватель, хоча йому при цьому й доведеться грати за наперед встановленими правилами. Проте підсвідомо він готовий долучитися до культу, бо бачить на екрані собі подібного обивателя. У великій мірі це також пояснює відсутність позитивного образу священика, святого відлюдника, мудреця, адже він від самого початку стоятиме вище обивательської норми, драгуватиме глядача своєю досконалістю, неможливістю до нього дорівнятися. Такий кіношний герой не є частиною звичайного суспільства, а тому він – ізгой, і пересічний громадянин ніколи себе з

ним не буде ідентифікувати, бо тоді дуже багато доведеться в собі міняти, а на такі «жертви» суспільство піти не готове [8].

Набагато простіше сидіти вдома чи в кінотеатрі й споживати мрію в готовому вигляді, у такому, у якому її пропонують з блакитного екрана голлівудські актори, режисери й сценаристи. Голлівудська мрія – це сите, забезпечене життя, у якому не потрібно докладати ніяких зусиль, щоб отримати ці блага.

Усе це, як вважає А. Штейнзальц, і робить релігію Голлівуда достатньо сильною, щоб поступово зруйнувати, а потім і повністю знищити всі інші релігійні культури й вірування. Він навіть висовує припущення, що «фабрика мрій» зіграла більшу роль у руйнуванні комуністичного режиму, аніж військова машина США. Голлівудська мрія проникла крізь щілини в «залізній завісі», а цьому не надали особливого значення, вчасно не відреагували, і, як наслідок, – вона породила нову свідомість, у якій мрії про рівність і братерство змінилися характерними для обивателів мареннями про комфорт і матеріальний еквівалент щастя [8]. А якщо їх отримуєш, то зовсім немає бажання мучитися докорами сумління, вмикати внутрішнього, духовного цензора, а хочеться вповні насолоджуватися життям. Якраз «бажання казки», як зауважує Б. Потятиник, і є суттєвою перепоною на шляху медіаграмотності [2, 152]. Тим більше, що Голлівуд пропонує свій варіант сакральності.

Як наслідок – у нашому з вами випадку – розхитується, і при тому досить інтенсивно, один зі стовпів слов'янської самоідентичності, самоусвідомлення, самозакорінення – духовний християнський стрижень, руйнується світ символів, успадкований від попередніх поколінь. Ці сакральні символи-ідентифікати, як «носії знань про добро й зло, спрямовують наші вчинки», світ символів «легітимізує життя людини, надає йому сенсу й упорядковує», при цьому релігія – один зі зрізів цього світу [9].

Чим загрожує його втрата особисто для нас – українців? Розчиненням – національним, релігійним, духовним у процесі глобалізації, втраченою орієнтирів, котрі віками (згадаймо козацьке «перехрестись» і «за віру православну!», гайдамацьке «гайда!» не тільки проти національного, а й проти релігійного гноблення) слугували для нас щепленням від національної деградації.

Можна захоплюватися вражаючими спецефектами, грою акторів, професійною постановкою трюків, сценарієм сучасних голлівудських фільмів, дивитися їх, але обов'язково аналізувати, аби не дозволити розірвати й без того тонку, лише нещодавно відновлену нитку пам'яті поколінь, не дозволити посіяти зерна сумніву й бездуховності в наші душі.

1. Максимов Ю. Массовый кинематограф [Электронный ресурс] / Юрий Максимов. – URL: <http://www.pravoslavie.ru/jurnal/arts/kino.htm>.
2. Потятиник Б. Медіа: ключі до розуміння. Серія : Медіакритика / Борис Потятиник. – Львів : ПАІС, 2004. – 312 с.
3. Религия и кинематограф [Электронный ресурс]. – URL: http://www.newapostol.ru/dpages/item/buro_re_revodov.html.
4. Вы, наверное, слышали, что современную эпоху называют «возрождением религии»... [Электронный ресурс]. – URL: http://www.tebyan.net/News/QuranicExegesis_Tafsir/2007/10/3/48530.html.
5. Гур Ричард [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.tamqui.com/buddhaworld/>.
6. Сапрыкин Д. Кто программирует Матрицу? [Электронный ресурс] / Дмитрий Сапрыкин. – URL: <http://www.pravoslavie.ru/jurnal/matrix.htm>.
7. Вайнбергер Е. Добро пожаловать в пустыню реальности! [Электронный ресурс] / Евгений Вайнбергер. – URL: <http://www.pravoslavie.ru/polemika/matrix2.htm>.
8. Штейнзальц А. Простые слова [Электронный ресурс] / А. Штейнзальц. – URL: http://www.judaicaru.org/steinsalz/words_holly.htm.
9. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием / Сергей Кара-Мурза. – М. : Эксмо, 2006. – 864 с.

Подано до редакції 03. 04. 2013 р.

Yakymenko Ludmyla. Religious communicative discourse in the American modern cinema.

The article analyzes the features of image creation of religious buildings, priests and ordinary believers in the American modern cinema. In addition, it is attempted to explain the causes of antichristian direction of the majority of the Hollywood movies and it is stipulated their impact on the audience.

Keywords: American cinema, God, Hollywood, discourse, communication, religion, priest, Christianity.

Якименко Л. Н. Религиозный коммуникативный дискурс в современном американском кино.

В статье проанализированы особенности создания образа культовых строений, священнослужителей и обыкновенных верующих людей в современном американском кинематографе. Кроме этого, сделано попытку объяснить причины антихристианской направленности большинства голливудских фильмов и обусловлено их влияние на зрителей.

Ключевые слова: американский кинематограф, Бог, Голливуд, дискурс, коммуникация, религия, священник, христианство.